

Utredning gällande konsekvenser av en flytt av Riksarkivet från Östersund för den regionala kulturarvssektorn i Jämtland Härjedalen

Helena Kuhlefeldt, NCK
på uppdrag av Region Jämtland Härjedalen Kultur

2021-10-19

Innehållsförteckning

Bakgrund.....	2
Uppdraget och dess genomförande.....	2
Begrepp.....	3
Den nationella arkivpolitiken under utredning	3
Riksarkivet i Östersund – dåtid och nutid	5
Historik.....	5
Verksamheten i korthet	5
Riksarkivets ekonomiska situation och omorganisation	6
Riksarkivets regionala uppdrag.....	6
Riksarkivets arkivlokaler	8
Nedläggningshot.....	8
Konsekvenser av flyttade arkivbestånd.....	9
Tillgänglighet.....	9
Digitalisering av arkiv som lösning på tillgänglighetsproblematiken	9
Förtroendeskapande och relationsbyggande i insamlingsarbete.....	10
Verksamhetsutveckling riktad mot besöksnäringen och KKN.....	11
Ansvaret för enskilda arkiv.....	12
Sammanfattning	13
Konsekvenser av kompetens- och resursförluster	14
Kulturhistorisk och arkivalisk kompetens.....	14
Den pedagogiska och utåtriktade verksamheten	14
Landsarkivet som arena och mötesplats	15
Synergieffekterna för Arkivet i Östersund försvagas	16
Platsbrist på Landsarkivet	17
Jämtland som kulturarvspedagogiskt kluster	17
Sammanfattning	17
Avslutande diskussion.....	18
Påverkan på regionala kulturpolitiska mål	18
Digitaliseringens fram- och baksidor	18
Spänningsfältet mellan det nationella och regionala perspektivet	18
Vad vill Kulturdepartementet?	19
Referenslista.....	20
Bilaga 1. Beskrivning av intervjuade organisationer samt intervjupersoner	21

Bakgrund

Uppdraget och dess genomförande

Regionala utvecklingsnämnden för Region Jämtland Härjedalen tog i juni 2021 beslut om att utreda vilka konsekvenser en flytt av Riksarkivet från Östersund skulle få för den övriga regionala kulturarvssektorn. Nordiskt Centrum för Kulturarvspedagogik (NCK) fick samma månad i uppdrag av Region Jämtland Härjedalen Kultur att författa en rapport som kan ligga till grund för utredningen. I uppdraget ingick följande:

- Nulägesanalys och kunskapsinhämtning
- Intervjuer med representanter för kulturarvssektorn i länet samt eventuellt andra berörda
- En rapport med analys av eventuella konsekvenser för den regionala kulturarvssektorn

NCK har definierat ”den övriga regionala kulturarvssektorn” som de organisationer och institutioner som har kulturarv som en bärande del av sin verksamhet och uppdrag. Här innefattas verksamhet som bedrivs både på ideell och professionell basis. En avgränsning har också gjort till de organisationer och föreningar som kan sägas ha ett regionalt fokus för sin verksamhet. Rapporten utelämnar verksamheter som exempelvis är del av den bredare kultursektorn men som kan tangera kulturarvsfrågor i sin verksamhet. Hit hör exempelvis scenkonst, bildkonst och biblioteksverksamhet. Rapportförfattaren vill understryka att en flytt av Riksarkivet skulle kunna få konsekvenser även för den bredare regionala kultursektorn, men det har inte legat inom ramen för uppdraget att utreda detta. Likaså har en avgränsning gjorts gentemot akademien (Mittuniversitetet) som inte heller den har undersökts närmare. En sista avgränsning som bör uppmärksammas är att denna utredning inte har till uppgift att utreda hur en flytt av Riksarkivet skulle påverka enskilda medborgare i regionen och deras tillgång till arkiven som en demokratisk rättighet.

Inom ramen för uppdraget har intervjuer genomförts med företrädare och/eller personal för Jamtli, Heimbygda, Jämtlands läns släktforskare och lokalhistoriker (JLS), Gaaltije, Föreningsarkivet i Jämtlands län (härefter Föreningsarkivet) samt Jämtlands läns fornskriftsällskap (härefter Fornskriftsällskapet). En kort beskrivning av organisationerna samt vilka intervjupersoner som företrätt dem finns i Bilaga 1. Riksarkivet i Östersunds sektionschef Maria Press har också intervjuats för att ge en nulägesbeskrivning av verksamheten. Intervjuerna har varit ca 30 minuter – 1 timme långa och genomförts antingen genom fysiska möten eller genom digitala mötesverktyg. Intervjuerna genomfördes under september och oktober 2021. Utöver detta har också underlag från Föreningsarkivet samt Riksarkivet samlats in som underlag till utredningen.

Enligt uppdragsbeskrivningen ska rapporten fokusera på konsekvenser av en flytt av Riksarkivet från Östersund. I initiativärendet som föranledde uppdraget beskrivs också en problembild där nedskärningar och omstruktureringar inom Riksarkivet kan ha konsekvenser för det arbete som Riksarkivet gör i regionen även om man de facto fortfarande har Östersund som verksamhetsort. Detta är också en bild som bekräftats av flera intervjupersoner. I samråd med uppdragsgivaren kommer därför rapporten också beröra vilka konsekvenser Riksarkivets förändrade organisation och verksamhet har på den regionala kulturarvssektorn.

Rapportförfattaren är medveten om det faktum att NCK och Riksarkivet i Östersund har en lång gemensam historia – Riksarkivet var en av initiativtagarna till att NCK bildades i början av 2000-talet och NCK har också sina kontorslokaler i Riksarkivets lokaler. Detta

potentiella jämförhållande har i utredningsarbetet hanterats genom att fokusera på intervjupersonernas utsagor och använda dem som främsta material för att därmed säkerställa en ”utifrånblick” på Riksarkivets verksamhet. Samtidigt har NCK:s förkunskaper om Riksarkivet i Östersunds verksamhet också varit en styrka i utredningsarbetet.

Konsekvenserna av en flytt av Riksarkivet från Östersund har i rapporten delats upp i två övergripande delar: Dels hur en flytt av Riksarkivets arkivbestånd skulle påverka den övriga regionala kulturarvssektorn, dels hur det resurstapp i form av personal, kompetens och ekonomiska resurser som en flytt skulle innebära skulle påverka sektorn.

Begrepp

Termen arkiv kan ha flera betydelser vilket ibland kan vara förvirrande för den arkivovane läsaren. Arkiv avser en större eller mindre mängd handlingar som samlats hos en arkivbildare. Ett arkiv kan också avse den institution som har till uppgift att förvalta arkivhandlingar, samt den fysiska plats där dessa förvaras. Ett arkiv (samlingen av handlingar) kan alltså förvaltas av ett arkiv (institutionen) i ett arkiv (lokalen).

Arkivbildare är den som gett upphov till arkivet som handlingssamling. Det kan exempelvis vara en myndighet, en person, en förening eller ett företag. Man brukar också göra skillnad på offentliga och enskilda arkiv. Offentliga arkiv utgörs av allmänna handlingar som medborgare har rätt att begära ut, i vissa fall efter sekretessprövning. De kan användas för exempelvis ansvarsutkrävande eller granskning av myndigheters verksamhet. Dessa regleras också noggrant i Sverige genom exempelvis arkivlagen (1990:782) och tryckfrihetsförordningen (1949:105). Enskilda arkiv, eller ibland privata arkiv, har i stället sin uppkomst utanför det offentliga och är inte lika tydligt reglerade i lag. Under detta paraplybegrepp återfinns arkiv från personer, företag, föreningar, byar etcetera. Här återfinns ofta andra drivkrafter bakom arkiven än de offentliga – att på eget bevåg bevara spår av sin verksamhet till eftervärlden och därmed också i förlängningen påverka historieskrivningen.

Riksarkivet i Östersund benämndes fram till 2019 som ett landsarkiv. Detta var den officiella beteckningen på de regionala arkivmyndigheter som hade ansvar för de statliga arkiven i sitt distrikt samt för den statliga arkivtillsynen. Landsarkivet i Östersund, ofta förkortat ÖLA, var både en fysisk plats genom arkivets lokaler på Arkivvägen 1 och en institution. Efter en omorganisation inom Riksarkivet nationellt (se mer nedan) används inte längre begreppet landsarkiv. Därför kommer inte heller denna utredning att använda begreppet, med undantag för när den fysiska platsen omnämns. Den kommer då gå under benämningen Landsarkivet. Detta dels för att göra skillnad på lokalen och institutionen, dels för att begreppet är väl inarbetat i en regional kontext och starkt förknippat med lokalen.

Digitisering och digitalisering av arkivmaterial är en stor fråga inom arkivsektorn idag. Det står också i fokus för Riksarkivets verksamhet. Digitisering innebär att skapa en digital kopia av en analog förlaga, företrädesvis genom skanning. Digitalisering är däremot den mer omfattande processen att också göra den digitala kopian användbar på olika sätt, exempelvis genom att göra det möjligt att söka i den med hjälp av sökord eller genom att koppla ihop den med andra dokument.

Den nationella arkivpolitiken under utredning

Sveriges nationella arkivpolitik har under de senaste åren genomlysts genom en statlig utredning som redovisades i december 2019. Utredningen tog ett brett grepp på arkivsektorn som helhet och utredningen la fram förslag på en ny arkivlag och ett antal förordningar som också gått ut på remiss. I direktiven för utredningen ingick bland annat att analysera Riksarkivets roll i förhållande till andra myndigheter och arkivaktörer och den tog också fram

förslag på en ny instruktion till Riksarkivet. Utredningens förslag var att den nya lagen och instruktionen skulle träda i kraft den 1 januari 2022. Det finns dock fortfarande ingen lagrådsremiss eller proposition från regeringen. Utredningen har fått kritik från arkivsektorn för att den inte tagit ett helhetsgrepp på utmaningarna med digitala och digitaliserade arkiv.

Riksarkivet i Östersund – dåtid och nutid

Historik

Riksarkivet i Östersund, dåvarande Landsarkivet startade sin verksamhet 1928. Att ett landsarkiv etablerades i Östersund var en viktig regionalpolitisk symbolfråga som ansågs visa på statens höga värdering av den jämtländska historien och dess plats i en nationell historieskrivning och gemenskap (Möller 2005, s 101).¹ Det starka lokalhistoriska intresset i länet framhölls också som en viktig anledning till att göra arkivmaterialet tillgängligt i Östersund. Striden stod i första läget om att få ansvar för hela Norrlands arkivbestånd vilket också Härnösand och Umeå ville. Till slut blev det en kompromiss där Landsarkivet i Östersund fick ansvar för Jämtlands län medan Härnösand fick ansvar för övriga Norrlandslän. Landsarkivet i Östersund var under lång tid en självständig statlig myndighet (liksom sex andra landsarkiv) med Riksarkivet som chefsmyndighet på nationell nivå. 2010 genomfördes en organisatorisk förändring där landsarkiven införlivades i Riksarkivets verksamhet som regionala enheter. Övergången från självständiga myndigheter till regionala enheter har präglats av vissa svårigheter i fråga om att skapa en sammanhållen organisation och konsolideringsprocessen pågår fortfarande (Statskontoret 2017, Arkivutredningen 2019).

Verksamheten i korthet

Riksarkivet har särskilt ansvar för den statliga arkivverksamheten och för arkivvården i landet. Enligt arkivutredningen kan Riksarkivets verksamhet på nationell nivå delas upp i två huvudsakliga verksamhetsgrenar: en del som omfattar kulturarvsrelaterade frågor och en del som är inriktad mot att styra och stödja myndigheters arkivhantering (Arkivutredningen 2019, s. 464). Verksamheten som bedrivs i Östersund är idag i huvudsak inriktad mot den kulturarvsrelaterade delen, vilket förenklat innefattar att ta emot arkivbestånd, bevara det och tillgängliggöra det. Detta sker både genom arbete riktat mot det egna geografiska ansvarsområdet Jämtlands län i form av exempelvis pedagogisk verksamhet och tillhandahållande av handlingar genom läsesal och på nationell nivå genom bland annat ärendehandläggning, besvarande av förfrågningar och nationell utåtriktad verksamhet i form av exempelvis podcasts och närvaro i sociala medier.

Vad finns då bevarat hos Riksarkivet i Östersund? De arkivbestånd som man ansvarar för är arkiv från statlig civil verksamhet inom sitt distrikt Jämtlands län, exempelvis länsstyrelsen och domstolsväsendet. Arkiven överförs från myndigheterna till Riksarkivet först när de inte längre anses behövas i verksamheten. Man är också arkivmyndighet för Svenska kyrkan fram till dess att kyrkan skildes från staten 2000 vilket möjliggör det som många förknippar med arkiv: släktforskning i kyrkböcker. Riksarkivet får också enligt sin instruktion från regeringen ta emot arkiv från enskilda om de är av särskild betydelse för forskning och kulturarv. Det finns därmed många personarkiv, gårdsarkiv och företagsarkiv med flera i Riksarkivets bestånd. Vissa är donerade och därmed i Riksarkivets ägo medan andra är deponerade av arkivbildaren. Totalt har Riksarkivet i Östersund ca 9 000 hyllmeter i sitt arkivbestånd, varav uppskattningsvis 4% är digitaliserat/digitiserat enligt uppgift från sektionschef Maria Press.

Riksarkivet i Östersund har i dagsläget 7,5 tjänster men kommer eventuellt under våren göra en nyrekrytering för en heltidstjänst då en av arkivpedagogerna nyligen sagt upp sig. Den nya tjänsten kommer dock inte att ha arkivpedagogiskt fokus. Det är dock osäkert om ekonomin kommer att tillåta en nyrekrytering.

Riksarkivet i Östersund har sedan 1990-talet satsat på att utveckla sin

---

¹ Se också Henrik Zipsane i samma volym ”Makten över historien i Jämtlands län”.

arkivpedagogiska verksamhet och den utåtriktade verksamheten vilket idag kan sägas vara en del av arkivets signum. Här har man Riksarkivets enda arkivpedagog anställd. Verksamheten i Östersund bedrivs i tätt samarbete med en rad regionala aktörer som man delar lokaler med på Landsarkivet under samlingsnamnet Arkivet i Östersund. Övriga aktörer utgörs av Föreningsarkivet, Fornskriftsällskapet, JLS samt NCK. Framför allt Föreningsarkivet utgör en viktig samarbetspart i den löpande verksamheten då man hjälps åt att bemanna läsesalen samt bedriver arkivpedagogiskt och utåtriktat arbete tillsammans. När begreppet Arkivet i Östersund används i texten framåt är det den sammantagna verksamheten som avses.

Arkivet i Östersund hade 2019 ca 3 100 besökare i läsesalen, ca 6 000 deltagare i annan publik verksamhet som föreläsningar och kurser, samt ca 1 900 deltagare i barn- och ungdomsverksamhet (Föreningsarkivet 2019, s. 12). I den publika verksamheten ingår exempelvis deltagare i föreläsningsserien After work som arrangeras tillsammans med Jamtli och riktar sig till daglediga seniorer. Föreläsningarna genomförs både på plats i Rentzhogssalen på Jamtli och sänds ut till ett antal lokala mötesplatser runtom i länet. 2019 hade After work ca 4 400 besökare totalt varav ca 2 700 deltog via mötesplatserna. Under coronapandemin har man ställt om sitt publika arbete och erbjudit digitala program med regional- och lokalhistorisk koppling i form av föreläsningar, berättarcafèer och workshops.

Riksarkivets ekonomiska situation och omorganisation

Arkivutredningen sammanfattar Riksarkivets ekonomiska situation som ohållbar (Arkivutredningen 2019, s. 467 ff). Utökade samhällsliga krav på digitalisering och tillgänglighet via webben leder till ökade kostnader för såväl IT-infrastruktur som lokaler och personal inom det digitala verksamhetsområdet (Riksarkivets årsredovisning för 2020, s. 13). Myndigheten har under de senaste åren bland annat genomfört stora flyttar till nya lokaler i Stockholm och ytterligare omfattande nybyggnationer planeras i Göteborg och Härnösand. Detta har sammantaget lett till en ansträngd ekonomisk situation för hela myndigheten då anslagen inte räknats upp i motsvarande mån.

Riksarkivet har under 2019 och 2020 genomfört en omfattande omorganisation på grund av den kärva ekonomiska situationen och verksamhetens digitala inriktning. De regionala och nationella arkivförvarande verksamheterna som tidigare var separata avdelningar har slagits ihop till en avdelning. För verksamheten i Östersunds del har det framför allt inneburit att man organisatoriskt slagits ihop med verksamheten i Härnösand som nu är en gemensam enhet. Detta har också inneburit ett nytt chefsled där en enhetschef i Härnösand har det övergripande ansvaret för verksamheten i Östersund. I den nya organisationen används inte längre begreppet landsarkiv.

Utöver omorganisationen har också personalstyrkan minskats genom att vakanser inte nytillsätts. Bemanningen i Östersund har minskat under de senaste åren – enligt Maria Press var personalstyrkan 14 tjänster när hon tillträdde 2014, i jämförelse med dagens 7,5. Detta har bland annat resulterat i minskade öppettider i läsesalen. Verksamheten i Östersund har under de tre senaste åren haft kostnader om ca 9,4 – 9,7 miljoner (Riksarkivets årsredovisning 2020, s. 8.).

Riksarkivets regionala uppdrag

Innan 2010 var landsarkivens uppdrag tydligt definierade eftersom de var självständiga myndigheter med egna instruktioner från regeringen. Enligt regeringens nuvarande instruktion till Riksarkivet ska verksamheten bedrivas på ett antal platser runtom i Sverige varav Östersund är en. Det framgår dock inte av instruktionen vilken typ av verksamhet som ska bedrivas på respektive verksamhetsort (SFS förordning 2009:1593, 19 §). Riksarkivets regionala uppdrag specificeras inte heller närmare i instruktionen men myndigheten ska följa

upp det regionala utfallet av sin verksamhet och rapportera till Statens kulturråd (14 a §). I regleringsbrevet till Riksarkivet framhålls att myndigheten ska redovisa hur verksamheten bidragit till att kulturen kan komma fler till del i hela landet. Detta har exempelvis i den senaste årsredovisningen i huvudsak redovisats genom en beskrivning av digitaliseringsarbetet (Riksarkivets årsredovisning 2020, s. 33).

Verksamhetsortens upptagningsområde reglerades tidigare i instruktionen till varje enskilt landsarkiv och uppdelningen hänger idag kvar även om den inte är formellt reglerad. Riksarkivet i Östersund ansvarar för Jämtlands län, vilket i jämförelse med andra verksamhetsorter är ett relativt litet verksamhetsområde i fråga om invånarantal och arkivbestånd.

När landsarkivens förhållande till Riksarkivet utretts tidigare har deras regionala förankring och lokalkunskap förts fram som en viktig aspekt. Närhetsprincipen har också framhållits som viktig för att ge medborgare bättre tillgång till arkiven (Arkivutredningen 2019, s. 488). När landsarkiven inordnades i Riksarkivet framhölls att de fyller en viktig funktion i sitt respektive distrikt i fråga om att tillgängliggöra lokalt och regionalt kulturarv, och att samverka med regionala kultur- och kulturarvsinstitutioner (ibid). Å andra sidan har effektivisering och samordningsvinster lyfts fram som argument för en mer centralstyrd organisering av myndigheten. Statskontoret har i sin myndighetsanalys påpekat att det är ovanligt att styra en myndighets lokalisering på den typen av detaljnivå (2017, s. 29).

I förslaget till ny instruktion för Riksarkivet som var en del av arkivutredningen har begreppet "landsarkiv" tagits bort (Arkivutredningen 2019, s. 66). Skrivningen om specifika verksamhetsorter föreslås också tas bort och ersättas med skrivningen "Riksarkivet ska bedriva verksamhet på de orter som motiveras av myndighetens uppgifter" (ibid). Utredningen understryker dock att en regional närvaro är fortsatt angelägen (ibid, s. 579). Den regionala närvaron och rollen finns dock inte närmare specificerad i den föreslagna instruktionen.

Riksarkivet har under EU:s föregående programperiod (2014 – 2020) haft ett nationellt uppdrag att bistå regeringen i genomförandet av EU:s sammanhållningspolitik inklusive arbetet för regional tillväxt. Det tog sig bland annat uttryck i en strategi för Riksarkivets roll i det regionala tillväxtarbetet. Enligt Riksarkivets hemsida är "det bärande i strategin att tydliggöra vad arkivsektorn kan tillföra i den regionala utvecklingen". I regleringsbrevet för 2021 finns endast ett uppdrag om att slutrapportera uppdraget för föregående programperiod. Formerna för ett eventuellt förnyat uppdrag i förhållande till den nationella regional tillväxtpolitiken är alltså inte närmare beskrivna ännu.

Enligt samtal med sektionschef Maria Press har uppdraget för Riksarkivet i Östersund förskjutits mot ett mer nationellt fokus under de senaste åren. Medarbetarna förväntas prioritera ärendehandläggning där förfrågningar inkommer från hela landet och där Riksarkivets olika enheter hjälps åt. Ärendehandläggningen måste också prioriteras framför utåtriktat arbete i regionen. Den utåtriktade verksamheten ska företrädesvis ske digitalt, och ha teman som intresserar så många som möjligt enligt Riksarkivets strategi för programverksamhet (2021). Därmed prioriteras också innehåll av nationellt intresse. Maria Press ser en tydlig koppling mellan det numera otydliga regionala uppdraget och det ökade nationella fokuset i verksamheten. Det regionala uppdraget får stryka på foten i en pressad organisation eftersom det inte är närmare specificerat.

Även om Riksarkivet inte regleras eller styrs på regional nivå omnämns myndighetens regionala arbete i Region Jämtland Härjedalens kulturplan. Där framhålls arbetet med medskapande och delaktighet kring det skriftliga kulturarvet samt hur man tillsammans med Föreningsarkivet och andra civilsamhällesorganisationer erbjuder kulturarvsaktiviteter i hela

länet. Riksarkivet benämns som en resurs för regional utveckling och social sammanhållning. Den samverkan som sker genom Arkivet i Östersund är också i fokus (Region Jämtland Härjedalen u.å, s. 33).

Riksarkivets arkivlokaler

Enligt Riksarkivets långsiktiga strategi för lokalförsörjning ska arkivlokaler ligga i anslutning till kontors- eller funktionslokaler (PROT 2020/32, s.3). Målet är att avveckla depåer på sikt och arkivbestånd kan flyttas mellan verksamhetsplatser. En utgångspunkt för planeringen är att regeringens instruktion till Riksarkivet visserligen styr var myndigheten ska vara placerad i landet men inte vilken verksamhet som bedrivs på respektive ort (ibid, s. 4). Detta innebär enligt strategin att Riksarkivet inte måste ha arkivdepåer på alla verksamhetsorter.

Orsakerna till att vilja avveckla depåer är både av kostnads- och säkerhetsskäl.

Riksarkivet i Östersund har i dag en stor del av sitt arkivbestånd i externa depåer på grund av platsbrist i Landsarkivet. Cirka 70% av det totala arkivbeståndet förvaras i dag i två depåer i centrala Östersund. Depåerna hyrs på kontrakt som löper till 2025 - 2026. Dessa depåer är alltså inte i enlighet med Riksarkivets strategi. Det finns dock enligt Maria Press inga konkreta planer på att flytta bestånden till någon annan av Riksarkivets arkivlokaler eftersom det helt enkelt inte finns plats för dem någon annanstans heller. Det finns långsiktiga planer på att bygga ut arkivlokalerna i Härnösand men det har ännu inte fattats något beslut kring detta.

Nedläggningshot

Det finns idag inga reella planer från Riksarkivets sida på att flytta verksamheten från Östersund enligt sektionschef Maria Press. Detta har också bekräftats av riksarkivarie Karin Åström Iko i ett digitalt dialogmöte med regionala utvecklingsnämndens presidium den 12 oktober 2021. Däremot kan principbeslutet att avveckla arkivdepåer komma att påverka arkivbestånden i Östersund på sikt. Vad som däremot redan är en realitet är den omorganisation och de ekonomiska neddragningar som redogjorts för ovan.

Konsekvenser av flyttade arkivbestånd

Vid en nedläggning av Riksarkivet i Östersunds verksamhet skulle en konkret följd vara att arkivbestånden skulle flyttas från länet. Var bestånden skulle flyttas är svårt att sja om – närmaste verksamhetsort är Härnösand följt av Uppsala och Stockholm. I intervjuerna tillfrågades intervjupersonerna hur deras verksamheter använder Riksarkivets arkivbestånd idag, och i vilken utsträckning de upplever att det som idag finns digitaliserat skulle kunna ersätta tillgången till de fysiska arkiven. De tillfrågades också vilka konsekvenser de såg att flyttade arkivhandlingar skulle få för deras verksamhet.

Tillgänglighet

Flera intervjupersoner lyfter en oro att flyttade arkivbestånd skulle innebära att arkiven används i lägre utsträckning eller i värsta fall inte alls. Det framstår inte under intervjuerna som om det skulle göra någon väsentlig skillnad beroende på var i landet arkiven skulle förvaras. Trine Amundsen, ordförande för Heimbygda, beskriver det som att ”det skulle bli ett stort svart hål” om arkiven flyttades från länet utan att först ha tillgängliggjorts digitalt. Närhet till de fysiska arkiven lyfts av både ideella och professionella företrädare som en viktig aspekt, och att det redan idag kan vara en utmaning för länsborna i ett vidsträckt län. Heimbygda och Gaaltje lyfter båda fram att det lokala sammanhanget är i fokus i deras verksamheter, och att närheten till arkivmaterialet därmed också är av yttersta vikt. Helst skulle man i båda sammanhangen förvara sina arkiv ännu mer lokalt än i Östersund, vilket gör att varje steg bortom det blir en förlust. Även det faktum att som idag förvara arkiv på en regional nivå upplevs som ett steg bort från användarna av arkiven men man inser också de nödvändiga samordningsvinster som ett regionalt arkiv kan erbjuda i form av säkra lokaler och kompetent personal.

JLS betonar att det skulle vara ett stort avbräck för den lokalhistoriska forskningen om Riksarkivets källor inte finns tillgängliga lokalt. Att ha tillgång till förstahandskällorna i statliga och enskilda arkiv är av yttersta vikt för forskarna, men också de stora arkiv som arbetet med större standardverk om regionens historia resulterat i. Dessa arkiv som deponerats av författare används fortfarande som referensmaterial för lokalhistoriska forskare. Även i den professionella kulturarvssektorn skulle flyttade arkivbestånd försvåra verksamheten. Arkivmaterial används exempelvis av Jamtlis personal för kulturhistoriska utredningar av olika slag.

Digitalisering av arkiv som lösning på tillgänglighetsproblematiken

Digitalisering lyfts av flera intervjupersoner fram som en viktig möjlighet för att ersätta tillgången till de fysiska arkiven, men problematiseras också. Dels är det fortfarande en mycket liten del av arkivbeståndet i Östersund som är digitaliserat (cirka 4%), dels är inte alltid ett digitaliserat material användarvänligt. En aspekt av detta som lyfts av Jamtlis personal är att man inte alltid vet exakt vad det är man letar efter i ett arkiv – att använda arkivmaterial är ett detektivarbete som innebär pusslande av olika källor och att testa att nysta i olika ändar. Att då gå igenom sida efter sida av ett skannat material blir ett mödosamt arbete. Det kan också skapa problem i en situation där exempelvis digitisering on demand skulle vara en lösning på tillgänglighetsproblematiken – att man när man sökt fram ett arkiv i en databas får hjälp att digitisera det. Om det rör sig om uppgifter från exempelvis ett stort kyrkoarkiv blir det genast ett omfattande arbete att digitisera hela arkivet.

Ytterligare en aspekt av digitaliseringsarbetet är att det för närvarande utförs av ideella krafter i länet i stor utsträckning, framför allt genom Fornskriftsällskapet. Sällskapet arbetar i huvudsak med att transkribera äldre källor för att göra dem mer lättillgängliga för både forskare och en historieintresserad allmänhet. Transkriberingarna förbättrar källornas

tillgänglighet genom att de både undanröjer problemet med att tyda äldre handskrift för ovana användare, och genom att de är tillgängliga digitalt i pdf-format genom Fornskriftssällskapets hemsida. Genom Fornskriftssällskapets arbete kan alltså källor från Riksarkivet användas platsoberoende. Under de senaste åren har man i samarbete med Riksarkivet i Östersund börjat använda sig av maskinell transkribering med hjälp av artificiell intelligens där ett program lär sig att tolka handskriften på inskannade kopior av arkiven och därefter gör grovtranskriberingar som sedan rättas manuellt av sällskapets medlemmar. Detta snabbar upp transkriberingsarbetet avsevärt, men kräver högupplösta bilder av källmaterialet att mata in i programvaran. Källmaterialet digitiseras idag genom att man använder Riksarkivets skannrar på plats på Landsarkivet och därefter arbetar hemifrån med programvaran Transkribus för själva transkriberingen. Per Rejving, styrelseledamot i Fornskriftssällskapet som också är aktiv i transkriberingsarbetet, menar att de digitiserade arkiv som finns sedan tidigare i Riksarkivets digitala forskarsal inte håller tillräckligt hög kvalitet för att kunna användas i Transkribus. Det finns också kommersiella aktörer som tillhandahåller digitala arkivhandlingar, men där kommer licensierings- och rättighetsfrågor i vägen. För att på detta sätt kunna tillgängliggöra arkiven i framtiden är det därför av yttersta vikt att de finns nära till hands för föreningen för att kunna fortsätta utvecklingsarbetet med den maskinella transkriberingen. Rejving ser inte att föreningen som drivs ideellt skulle ha möjlighet att företa några längre eller tätare resor för att skanna arkiv på andra platser. I dag finns det medlemmar som är inne på Landsarkivet och skannar flera gånger i veckan, vilket skulle bli omöjligt. Det skulle troligtvis minska motivationen bland medlemmarna om arkiven blev mer svårtillgängliga.

Eva Tegnhed, arkivchef för Föreningsarkivet, problematiserar huruvida tillgängligheten alltid ökar genom ett fokus på att digitisera och digitalisera arkiv. Digitala arkiv öppnar upp möjligheten att nå dem överallt via offentliga databaser av olika slag, vilket i sig är en ökad tillgänglighet i det att man som enskild inte behöver ta sig till en läsesal för att ta del av arkiven. Tegnhed menar dock att arkiv som företeelse kan vara svårtillgängligt i det att det krävs kunskap och kompetens för att ta sig an ett arkiv. Det kan vara svårt att veta vad det är man letar efter som nämnts ovan, det kan det vara svårt att förstå hur ett arkiv är ordnat och var man hittar vad, det kan vara en utmaning att tyda handskrift etcetera. För att på riktigt göra arkiven tillgängliga behövs därför vägledning och guidning in i arkiven av kunnig personal.

Förtroendeskapande och relationsbyggande i insamlingsarbete

Relaterat till närheten till arkiven lyfts också frågan om behovet av långsiktiga förtroendefulla relationer, framför allt i förhållande till det (syd)samiska samhället. Gaaltije, Föreningsarkivet och Riksarkivet har tillsammans bedrivit ett utvecklingsarbete där man försökt skapa förutsättningar för att utöka antalet samiska arkiv i Föreningsarkivets och Riksarkivets samlingar. Från arkivens håll är det en representationsfråga i att man vill ha samiskt material i sina bestånd för att bättre spegla länets historia. Från Gaaltijes håll har fokus varit att skapa hållbara förutsättningar för sydsamiska arkiv, vilket organisationen själv inte har möjlighet att göra. Detta arbete har enligt Jerker Bexelius, verksamhetschef på Gaaltije, varit utmanande eftersom många i det samiska samhället inte velat lämna ifrån sig handlingar till någon utomstående, och än mindre till institutioner som representerar majoritetssamhället. Det har därför varit ett långsiktigt och enträget arbete att skapa överenskommelser som säkerställer att de samiska arkivbildarna har inflytande över arkiven och hur de förvaltas. En flytt av samiska arkivbestånd skulle innebära att mycket av det relationsskapande arbetet som lagts ner mellan organisationerna skulle gå om intet eftersom det då skulle behöva byggas upp på nytt gentemot andra enheter inom Riksarkivet. Bexelius

ser också att symboliken i att flytta de sydsamiska arkiven från inlandet skulle försvåra möjligheten att motivera fler till att deponera sina arkiv hos Riksarkivet – han upplever att det skulle kännas märkligt för många att arkiven hamnar långt bort. Det gäller enligt Bexelius även i förhållande till samiska institutioner som ligger i nordsamiskt område, som exempelvis Ájtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum i Jokkmokk.

Jerker Bexelius poängterar att det sydsamiska samhället skulle föredra att få finansiering för ett arkiv som drivs av en samisk institution framför att som i dag samarbeta med majoritetssamhällets institutioner. I realiteten är det i dagsläget oklart huruvida någon sådan institution kommer komma till stånd inom en överskådlig framtid. I förhållande till den framtida parlamentsbyggnaden för Sametinget i Östersund är det enligt Bexelius oklart huruvida ett mer allmänt samiskt arkiv är tänkt att inrymmas i byggnaden. I arkivutredningen föreslås Sametinget först och främst få en samordnande roll i förhållande till samiska arkiv nationellt (Arkivutredningen 2019, s. 458). Därför finns det en poäng med att Riksarkivet fortsatt har arkivlokaler i Östersund för att hitta långsiktigt hållbara förvaltningsformer för sydsamiska kulturarv på ett regionalt plan.

Liknande utmaningar i förhållande till att samla in och bevara lokalhistoriska källor lyfts av både JLS och Fornskriftssällskapet. Enligt deras företrädare finns det fortfarande stora mängder handlingar som ligger hemma hos privatpersoner och som man inte gärna släpper ifrån sig, exempelvis stora gårdsarkiv för gårdar som varit i samma släkt i generationer. Viljan att deponera ett arkiv skulle enligt båda föreningarna minska ytterligare om inte arkivet finns kvar i länet efter deponering. Därmed ökar också risken för att dessa handlingar går förlorade på sikt, exempelvis vid generationsskiften eller försäljningar. Per Rejving från Fornskriftssällskapet ger exemplet på ett nyss upptäckt stort gårdsarkiv från Gällö som plötsligt hittades i en sopcontainer av en medlem i en hembygdsförening. Därutöver ökar också risken för att handlingarna förstörs genom att de förvaras på felaktigt sätt om de exempelvis ligger oskyddade på vindar eller i gårdshus. En professionellt hanterad arkivlokal skyddar mot både brand- och fuktskador och angrepp från skadedjur.

Verksamhetsutveckling riktad mot besöksnäringen och KKN

Flera organisationer, exempelvis Riksarkivet, NCK och Jamtli, har under lång tid arbetat för att fler i besöksnäringen och kreativa och kulturella näringar (KKN) i regionen ska få upp ögonen för hur kulturarv kan användas som resurs för att skapa besöksanledningar och produkter. Även Heimbygda arbetar för att de lokala hembygdsföreningarna ska utveckla verksamheten på hembygdsgårdarna med exempelvis utställningar. Arkivmaterial blir i alla dessa verksamheter viktiga för att kunna berätta om en plats historia och de människor som levt och verkat där. Anders Hansson, chefsarkeolog på Jamtli som arbetar mycket gentemot företaget inom de båda näringarna, beskriver hur det är helt avgörande att kunna sitta ned tillsammans på arkivet och gå igenom handlingar för att skapa en grundläggande förståelse för arkivens användningsområden. Många av de personer som man vill få att använda sig av kulturarv i sin produktutveckling har begränsad eller ingen kunskap om vad ett arkiv är. Då blir arkivet som mötesplats och att kunna arbeta praktiskt tillsammans viktigt (jfr diskussionen om tillgänglighet ovan). Anders Hansson menar att man nu börjar se resultatet av ett långt och ihärdigt arbete, och att många i länet börjar se arkiv som en självklar resurs. Det fortsatta strategiska arbetet och även utväxlingen av det arbete som redan lagts ner skulle avsevärt försvåras om arkivbestånden flyttades någon annanstans enligt Hansson. För småföretagare är tid ofta pengar, och därmed blir lättillgängliga arkiv av yttersta vikt för att ta steget till att använda dem.

Trine Amundsen ser en risk för samma typ av negativa påverkan på hembygdsrörelsens utveckling av hembygdsgårdar som besöksmål. Heimbygda har varit med i nationella

satsningar på detta och ser det som en viktig utvecklingsmöjlighet för rörelsen framåt. Även här blir det viktigt med lättillgängliga arkiv eftersom mycket av arbetet sker på ideell basis. För hembygdsföreningarna handlar det också om att ha tillgång till sina egna samlingar som i många fall är deponerade hos Riksarkivet. Om man exempelvis vill göra utställningar av arkivmaterial försvåras det avsevärt om arkiven inte längre finns på plats i länet.

Ansvaret för enskilda arkiv

Som nämnts inledningsvis är Riksarkivet framför allt ansvarigt för statliga arkiv i regionen. Riksarkivet får dock ta emot enskilda arkiv om de anses vara av särskild betydelse för forskning och kulturarv. Riksarkivet i Östersund har därigenom många enskilda arkiv, både depositioner och gåvor, och har i det närmaste fungerat som ett mer övergripande länsarkiv. Riksarkivet i Östersund förvaltar enligt uppgift från Maria Press idag cirka 1 190 enskilda arkiv av olika omfattning. Vad som skulle hända med de enskilda arkiven vid en flytt av Riksarkivet lyfts som en central fråga av Föreningsarkivet. Föreningsarkivet har idag ansvar för de enskilda arkiv som bildats av föreningar och folkrörelser, men det finns en mångfald av arkiv som faller utanför detta i form av gårdsarkiv, företagsarkiv, personarkiv med flera. Exempelvis har många hembygdsföreningar samlingar av lokalhistoriskt material som deponerats hos Riksarkivet. Frågan är hur deponenter skulle ställa sig till att arkiven flyttas från länet – ett scenario som förs fram av styrelsen för JLS är att många som deponerat enskilda arkiv hos Riksarkivet skulle vilja ta tillbaka dem och i stället förvara dem i länet. Som nämnts tidigare är närhet till arkiven en hjärtefråga för många i fråga om tillgänglighet men också utifrån tillits- och relationsaspekter.

Frågan blir då vem som skulle ta över ansvaret för dem, och även för i framtiden nytillkomna enskilda arkiv. Som nämnts inledningsvis finns det inte någon instans som har ett lagstadgat ansvar för enskilda arkiv. Bevarandet av dessa är oftare sprunget ur en ideologisk övertygelse om behovet av att spara spår av historien för framtiden, och kanske framför allt spår av vardagen, ideellt engagemang och livet bortom myndighetsutövningen som kan följas i de offentliga arkiven. Detta medför också svårigheter gällande finansieringen – vem är det som ska ta ansvar för att arkiven kan bevaras? I vissa fall kan en avgift tas ut av arkivbildaren, men inom den enskilda arkivsektorn finns en stor del s.k ”herrelösa” arkiv där arkivbildaren till exempel kan vara en avliden person eller en avvecklad verksamhet, eller en ideell verksamhet utan ekonomiska resurser. Föreningsarkivet kan tas som regionalt exempel - den ideella förening som driver arkivet har 460 medlemmar, men förvaltar arkiv från drygt 4 500 föreningar.

Några av informanterna till utredningsunderlaget har tillfrågats om hur de ser på sin möjlighet att ta ett större ansvar för länets enskilda arkiv. Jamtli har ett mindre arkiv med etnologiska uppteckningar och donerade arkiv som ofta har kopplingar till föremålssamlingarna. Museet ser inte att man har några resurser till att utöka sin arkivverksamhet som är relativt begränsad. Det ingår inte i uppdraget i dagsläget, och museichef Olle Amelin ser inte heller att det bör ingå i museets uppdrag att ta ett mer allmänt regionalt arkivansvar då vare sig organisationen eller lokalerna är rustade för det. Han menar också att arkivmaterialet bör hållas ihop så långt det är möjligt med tanke på tillgängligheten till arkiven för exempelvis forskarsamhället, och då helst av Riksarkivet som är den mest kända institutionen. Föreningsarkivet har själva identifierat frågan sedan tidigare och haft interna diskussioner om att vid behov utöka sitt ansvarsområde till att omfatta mer allmän lokalhistoria och bli ett mer heltäckande länsarkiv. Det skulle dock innebära ett behov av ökade resurser som främst skulle behöva täckas via anslag.

Föreningsarkivet ser att frågan om de enskilda arkivens framtid i länet behöver lyftas oavsett om Riksarkivet flyttar eller ej med tanke på Riksarkivets pressade ekonomiska

situation och förändrade verksamhetsinriktning. Frågan om lokalutrymme aktualiseras också – kommer Riksarkivet framåt att kunna ta emot större enskilda arkiv när platsbristen är påtaglig och leveranser från statliga myndigheter måste prioriteras? Enligt uppgift från Maria Press ser man i dagsläget inga problem med att ta emot små enskilda arkiv, men om det rör sig om större företagsarkiv eller liknande så kan det komma att bli en prioriteringsfråga.

Sammanfattning

Om Riksarkivets arkivbestånd skulle flytta från länet har följande konsekvenser för den övriga regionala kulturarvssektorn identifierats:

- Sämre tillgång till arkiven
- Hämmad lokalhistorisk forskning
- Hämmat utåtriktat arbete inom den ideella kulturarvssektorn
- Det strategiska arbetet med att få besöksnäringen och KKN att använda kulturarvet som resurs försvåras
- Digitaliseringsarbetet och tillgängliggörandet av arkivkällor som pågår på ideell basis riskerar att stanna av
- Relationsbyggandet mellan det samiska samhället och arkivsektorn försvåras
- Minskad insamling av enskilda arkiv vilket också ökar risken för att skriftligt kulturarv går förlorat
- Ökade resursbehov för Föreningsarkivet som länsövergripande enskild arkivinstitution

Konsekvenser av kompetens- och resursförluster

Utöver de fysiska arkivbestånden kan också Riksarkivet i Östersund ses som en resurs för den övriga regionala kulturarvssektorn både i form av personalens kompetens och de fysiska resurser som kommer regionen till del genom verksamheten på Landsarkivet. I detta avsnitt behandlas därför vilka konsekvenser detta kompetens- och resurstapp skulle få för de intervjuade organisationerna. Här beskrivs också hur de nedskärningar och omstruktureringar som redan gjorts inom Riksarkivets verksamhet har påverkat den övriga sektorn.

Kulturhistorisk och arkivalisk kompetens

Flera informanter lyfter en oro kring att den kultur- och lokalhistoriska kompetens som Riksarkivet i Östersunds personal besitter riskerar att gå förlorad vid en flytt av Riksarkivet från Östersund. Flera poängterar vikten av att ha god kännedom om Jämtlands historia som gränstrakt och delvis norsk/danskstyrtd för att kunna söka och vägleda i källorna. Det finns därför en oro för ett kompetenstapp inom Riksarkivet om andra enheter med sämre lokalkännedom om Jämtlands förhållanden skulle överta arkiven. Detta lyfts framför allt som en farhåga av JLS.

Utöver detta finns också den rent arkivaliska kompetensen kring hur man bevarar och använder arkiv som också kan ses som en resurs, exempelvis gentemot den ideella sektorn. Heimbygda ser den kompetensen som central för att kunna utveckla hembygdsrörelsens verksamhet. Hembygdsföreningarna behöver stöd i att ta hand om sina arkiv och därigenom det immateriella kulturarvet som deras samlingar utgör för att i förlängningen kunna använda det och få fram berättelserna som Trine Amundsen beskriver det. Detta kan också lyftas i förhållande till den strategiska utvecklingen av KKN och besöksnäringens användande av kulturarv som resurs som nämnts tidigare. Förutom det centrala i att ha tillgång till själva arkivhandlingarna finns också ett stort behov av vägledning i hur arkiven kan användas och vad som finns där. Kapaciteten för den typen av vägledning skulle avsevärt minska om Riksarkivet inte längre finns kvar i Östersund.

Den pedagogiska och utåtriktade verksamheten

Arkivet i Östersund har sedan lång tid tillbaka satsat på en bred utåtriktad och pedagogisk verksamhet. Det har rört sig om allt från skolprogram från förskolan och uppåt, till kurser och handledningar i hur arkiv kan användas samt lokal- och regionalhistorisk programverksamhet. Exempelvis erbjuder man under hösten 2021 27 offentliga programpunkter inom ramen för programserierna Arkivet – en kulturell mötesplats och After work. Arkivet i Östersund har länge legat i bräschen i utvecklingen av det arkivpedagogiska fältet i Sverige.² Detta förs också fram av flera informanter som något unikt och värt att vara stolta över. Vid en fullständig flytt av Riksarkivet från Östersund skulle detta arbete hotas. Faktum är dock att det redan idag är under förändring på grund av Riksarkivets förändrade verksamhetsinriktning.

Riksarkivet i Östersund har redan på grund av omorganisationen och en förändrad verksamhetsinriktning mot det digitala verksamhetsområdet skurit ned på sin regionala programverksamhet. Tidigare har fler i personalen kunnat prioritera utåtriktad verksamhet, men i nuläget prioriteras i stället ärendehandläggning enligt sektionschef Maria Press. I den utåtriktade verksamheten ska enligt Riksarkivets strategi för programverksamhet programpunkter som når många ska prioriteras framför sådana som når få. Detta har i

---

² Arkivpedagogik definieras av branschnätverket Arkivpedagogiskt forum på deras hemsida som ”ett område inom arkivverksamheten där man på ett metodiskt sätt arbetar med att möjliggöra lärande om och genom arkiv. På ett aktivt sätt kommuniceras arkivens syfte, funktion och innehåll. (...)”.

praktiken inneburit ett nytt fokus på en nationell arena, exempelvis genom arbetet med Riksarkivets podcast Arkivpodden. Övriga verksamheter på Landsarkivet får därför redan nu ta större ansvar för den regionala programverksamheten.

Det arkivpedagogiska arbetet riktat mot skolor är enligt Maria Press under utredning på nationell nivå och framtiden är oviss för huruvida Östersundssektionen kommer att kunna erbjuda skolbesök på plats fysiskt i Landsarkivet. Även detta arbete kan komma att fokusera på digitala och nationella arenor. Barn och unga är inte en tydligt prioriterad målgrupp i Riksarkivets verksamhet. En konsekvens framöver är därför en minskad kapacitet i att kunna ta emot skolbesök på Landsarkivet då huvudansvaret för detta hamnar hos Föreningsarkivet. Föreningsarkivet har redan sett sig nödgade att utöka sin egen pedagogiska verksamhet genom att anställa en arkivpedagog på heltid. Tidigare delades en heltidstjänst mellan Riksarkivet och Föreningsarkivet, men det upplägget blev enligt Eva Tegnhed ohållbart i och med att verksamheternas inriktning alltmer drog åt olika håll. Man har därför i dialog med Region Jämtland Härjedalen tagit beslut om att utöka sin egen pedagogiska bemanning. Om Riksarkivet i Östersund inte kommer erbjuda fysiska skolbesök innebär det dock ändå en kapacitetsminskning jämfört med tidigare. Föreningsarkivet och Riksarkivet har gemensamt också utvecklat en digital lärplattform med utgångspunkt i Jämtland Härjedalens historia, Arkiv och lärande.³ Även detta arbete kommer framåt i huvudsak skötas av Föreningsarkivet eftersom Riksarkivets personal måste prioritera arbete mot den nationella arenan.

Det regionala utåtriktade och pedagogiska arbetet från Arkivet i Östersund är alltså redan försvagat, både på ett allmänt plan och i det arkivpedagogiska arbetet riktat mot barn och unga.

Landsarkivet som arena och mötesplats

Flera verksamheter använder sig av de resurser som Riksarkivet tillhandahåller i form av utrustning, licenser etcetera - exempelvis finns en datosal där besökare har tillgång till digitala arkivbaser. Det rör framför allt de verksamheter som också inryms i Landsarkivet som Föreningsarkivet, JLS och Fornskriftssällskapet. För dessa skulle en flytt av Riksarkivet innebära avsevärt ökande kostnader. Det skulle med största sannolikhet inte vara möjligt att tillhandahålla samma nivå av service och utåtriktade verksamhet eftersom verksamheterna antingen bedrivs helt på ideell basis eller med knappa resurser. JLS ser exempelvis inte att man skulle ha möjlighet att bedriva rådgivning kring släktforskning på samma sätt – nu finns man på plats på Landsarkivet varje tisdagskväll för att stötta och vägleda nya släktforskare men att ha en egen datasal för samma syfte är inte görligt.

Utöver de fysiska resurserna är också Riksarkivets personella resurser viktiga för övriga verksamheter på Landsarkivet. JLS för fram att man aldrig skulle ha kapacitet att nå ut med sin programverksamhet på samma sätt som idag om man inte samarbetade med Riksarkivet och Föreningsarkivet. Även för Fornskriftssällskapet är Riksarkivets personal en viktig del av verksamheten i form av deltagande i redaktionskommittén och andra arbetsgrupper. Man har idag en hög ambitionsnivå i sitt utgivningsarbete och har exempelvis ett tjugotal titlar som är under arbete för utgivning. Utan Riksarkivets medverkan skulle utgivningstakten behöva sänkas avsevärt. Under intervjun med Fornskriftsällskapets företrädare blir det tydligt att föreningen fungerar i tätt symbios med Riksarkivet, och att föreställa sig föreningens verksamhet utan Riksarkivet är svårt.

För Föreningsarkivet är Riksarkivets personalresurser avgörande för att kunna erbjuda god tillgänglighet till sina arkiv. Föreningsarkivet och Riksarkivet i Östersund bemannar idag

---

³ www.arkivochlarande.se

läsesalen på Landsarkivet gemensamt och tar ansvar utifrån verksamheternas personalresurser. För närvarande har läsesalen på Landsarkivet öppet för besökare måndag – torsdag med kvällsöppet på tisdagar, totalt 25 timmar per vecka. Redan detta är en försämring jämfört med tidigare då man hade öppet ytterligare 10 timmar per vecka. Vid en flytt av Riksarkivet i Östersund ser Föreningsarkivet att man skulle kunna bemanna en egen läsesal en dag i veckan utifrån nuvarande personalresurser. Tillgången till arkivhandlingar för allmänheten skulle alltså kraftigt försämrats. Alternativt skulle ett system med förbokade besök behöva införas, vilket enligt Eva Tegnhed skulle göra att arkivovana besökare skulle bli svårare att nå. Trösklarna behöver vara låga för att få människor att våga besöka arkivet, annars är risken stor att endast redan erfarna arkivanvändare kommer. Här kan tilläggas att Föreningsarkivet inte har resurser för någon storskalig digitalisering av sina arkiv – om man vill ha tillgång till arkivhandlingar behöver det ske genom ett fysiskt besök.

Landsarkivet ses sammanfattningsvis av de verksamheter som finns i huset idag som en viktig och nödvändig arena, och som skulle behöva ta en annan form i det fall att Riksarkivet skulle försvinna från länet. Någon typ av regionalt arkivcentrum förs fram som en idé, men finansieringen blir då en stötesten. Även informanter från övriga verksamheter ser Landsarkivet som en bra arena för kulturhistorisk verksamhet även om den inte på samma sätt är avgörande för deras verksamhet.

Synergieffekterna för Arkivet i Östersund försvagas

Föreningsarkivet ser redan att många av de synergieffekter som varit styrkan med samlokaliseringen med Riksarkivet i Landsarkivet har försvagats under de senaste åren. Dels har verksamheterna mer och mer gått från att i princip fungera som en till att förvaltas separat – man har idag två skilda arkivhanteringssystem, man kommer inom en snar framtid att behöva separera sina arkivbestånd i skilda arkivlokaler, och Föreningsarkivet kommer inte längre ha direkt tillgång till Riksarkivets arkivbestånd för sitt pedagogiska arbete. Detta har sin grund i förändrade säkerhetsrutiner kring arkiven vilket i grunden är bra och förståeligt, men som trots allt får konsekvenser för den dagliga verksamheten. Dels ser man också som tidigare nämnts att verksamheternas mål och metoder alltmer börjar glida isär – Riksarkivets verksamhet sker mer och mer riktat mot en nationell nivå och arkivet som fysisk mötesplats kan inte heller längre prioriteras. Synergieffekterna i personalgruppen blir enligt Föreningsarkivet också mindre och mindre – från att ha haft kännedom om varandras arkiv i stor utsträckning går man nu mer mot stuprörsverksamheter där varje institution utgår från sina egna arkiv.

Även JLS styrelse framför oro för splittringar i verksamheten mellan Föreningsarkivet och Riksarkivet. JLS uppskattar hur det varit självklart att kunna ha en väg in i arkiven som helhet och kunnat få hjälp med orientering i både Riksarkivets och Föreningsarkivets bestånd av all personal på Landsarkivet. JLS har dock också uppmärksammat att utbytet mellan de två arkivinstitutionerna inte längre är lika självklart som tidigare.

Gaaltje och Heimbygda lyfter båda att den arkivinstitution som de i första hand har kontakt med är Föreningsarkivet, men att neddragningar av Riksarkivets verksamhet påverkar Föreningsarkivet vilket i sin tur påverkar dem. Det går alltså att se en dominoeffekt där den indirekta påverkan av Riksarkivets neddragningar blir stor även i de fall där Riksarkivet i sig inte är första samarbetspartner. Det framkommer också tydligt under intervjuerna att många fortfarande ser Arkivet i Östersund som en helhet där det är svårt att som utomstående särskilja var gränserna går mellan Riksarkivet och Föreningsarkivet. Att se vem som är avsändaren bakom kulisserna aktualiseras inte alltid.

Platsbrist på Landsarkivet

Riksarkivets lokalförsörjningsstrategi kan få konsekvenser för andra verksamheter på Landsarkivet även utifrån ett scenario där Riksarkivet blir kvar i Östersund. Eva Tegnhed ser med oro på hur Riksarkivet i Östersunds framtida lokalbehov utifrån strategin skulle kunna påverka även Föreningsarkivets arkivlokaler på Landsarkivet. I dagsläget hyr Föreningsarkivet arkivlokaler i andra hand av Riksarkivet som i sin tur hyr Landsarkivet av Kungsleden. Föreningsarkivet har liksom Riksarkivet stora delar av sitt bestånd i arkivdepåer i andra lokaler men de arkiv som är mest efterfrågade eller som är under uppordningsarbete eller liknande förvaras på Landsarkivet, ca 90 hyllmeter. Om Riksarkivet i ett framtida läge skulle se sig nödgade att ta hela Landsarkivets arkivlokaler i besittning har Tegnhed svårt att se att man skulle kunna vara kvar på Landsarkivet överhuvudtaget – det skulle bli en ohållbar situation att ha alla arkiv på en annan plats än där man driver sin dagliga verksamhet. Redan idag flyttas 3 500 arkivboxar mellan besöks/arbetsplatsen på Landsarkivet och depån varje år.

Jämtland som kulturarvspedagogiskt kluster

Placeringen av Landsarkivet i närheten av Jamtli (dåvarande läns museet) var redan från början en strategisk fråga som användes i argumentationen kring att förlägga ett landsarkiv i Östersund. Genom att placera landsarkivet rakt över vägen från läns museet skulle en kulturstadsdel skapas. Företrädare för Jamtli ser att närheten mellan Riksarkivet i Östersund och den egna verksamheten är av godo och skulle kunna utnyttjas än mer som en strategisk resurs. Man kan hjälpas åt i den utåtriktade verksamheten och flera talar också om en korsbefruktnings mellan verksamheterna. I likhet med arkivinstitutionerna har också Jamtli satsat mycket på det pedagogiska arbetet där man ser ett värde av att ha arkiven som samarbetspartners. Olle Amelin beskriver det som att en gren av det kulturarvspedagogiska trädet skulle sågas av om Riksarkivet i Östersund försvann.

I intervjuerna framkommer en allmän bild av att Jämtland Härjedalen är en region med en historie- och kulturarvsintresserad befolkning över lag men där många företrädare också upplever ett ökat allmänintresse på senare tid. Att tappa en stor aktör i länet skulle då också få konsekvenser för möjligheterna att tillsammans utnyttja och tillmötesgå detta nya intresse.

Sammanfattning

En flytt av Riksarkivet från Östersund skulle få konsekvenser i form av kompetens- och resursförluster, framför allt för övriga verksamheter i Landsarkivet. Redan idag ses en påverkan på verksamheten på grund av Riksarkivets förändrade verksamhetsinriktning och ekonomiska nedskärningar. Följande konsekvenser har identifierats:

- Förlust av lokalhistorisk och arkivalisk kompetens
- Minskad kapacitet i det pedagogiska arbetet riktat mot barn och unga
- Landsarkivet som arena och resurs försvinner alternativt försvagas
- Minskad programverksamhet och vägledning samt långsammare digitaliseringstakt av arkivkällor
- Kraftigt reducerad tillgång för allmänheten till Föreningsarkivets bestånd
- Jämtland som kulturarvspedagogiskt kluster försvagas

För att motverka dessa konsekvenser skulle de verksamheter som idag är beroende av Riksarkivet behöva hitta finansiering via andra kanaler, och deras behov av regionalt stöd skulle öka i de fall de kan söka sådant. Alla dessa verksamheter är sprungna ur den ideella kulturarvssektorn och har därmed svårt att täcka upp för resurstappet med kommersiell verksamhet.

Avslutande diskussion

Här sammanfattas några huvudpunkter som enligt rapportförfattaren bör tas med i den framtida regionala diskussionen kring såväl Riksarkivets verksamhet i länet som en mer allmän arkiv- och kulturpolitisk framtida inriktning.

Påverkan på regionala kulturpolitiska mål

Här sammanfattas hur konsekvenserna som presenterats kan kopplas till de övergripande regionala kulturpolitiska mål som uttrycks i den regionala kulturplanen för 2019 – 2022 (s. 16 – 17).

Kultur för alla i hela länet: En minskad tillgänglighet till arkiv, såväl offentliga som enskilda, påverkar den kulturella infrastrukturen negativt. Landsarkivet som mötesplats och kulturell arena försvinner eller försvagas. Den ideella kulturarvssektorns bidrag till digitaliseringen av arkivkällor försvåras. Insamlingsarbetet och säkrandet av sydsamiska arkiv försvåras. Kulturens roll för livslångt lärande försvagas genom minskat utåtriktat arbete och svagare stöd till den ideella kulturarvssektorn.

Barn och unga ska vara delaktiga och ha inflytande i kulturlivet: Det strategiska samarbetet mellan arkivinstitutionerna och skolan riskerar att försvagas genom minskad kapacitet för skolbesök och i utvecklandet av digitala lärresurser på regional nivå.

Professionella kulturskapare ska ha goda förutsättningar för att verka: Arbetet med att stötta kulturskapare i att använda kulturarv som resurs i sin verksamhet försvagas. De kulturarbetare som använder arkivmaterial i sin konstnärliga utövning får sämre tillgång till detta.

Kultur och kulturarv ska ha stärkt sin roll för regional utveckling och attraktionskraft: Arbetet med att regionens kulturarv bevaras, används och utvecklas försvåras. Den ideella kulturarvssektorn försvagas. Arbetet med att främja destinationsutveckling/besöksnäring genom kulturarv försvagas.

Digitaliseringens fram- och baksidor

Hela kulturarvssektorn står inför krav på ökad digital tillgänglighet från såväl allmänhet som beslutsfattare. Att ta vara på digitaliseringens ökade möjligheter till att tillgängliggöra kulturarv på olika sätt till fler är viktigt, inte minst i ett vidsträckt län som Jämtland. Troligtvis kommer dessa krav enbart att öka i svallvågorna efter covid 19-pandemin när vi alla vant oss vid en snabb digitaliseringstakt. I ljuset av den utvecklingen kan Riksarkivets nationella fokus på digital tillgänglighet ses som ett naturligt och viktigt steg också ur en regional synvinkel. Frågetecken kvarstår dock kring vad som händer på vägen dit. Det är en lång resa kvar tills alla arkiv som förvaras hos Riksarkivet i Östersund är digitaliserade. Till dess är den fysiska läsesalen viktig för att ha tillgång till arkiven, liksom den vägledande roll som arkivarien kan ha i att guida in i arkiven. Digitalisering är inte en besparingsåtgärd, utan kräver ytterligare resurser.

Spänningsfältet mellan det nationella och regionala perspektivet

I intervjuerna framgår att många företrädare för Jämtlands kulturarvssektor vant sig vid att Riksarkivet i Östersund fungerat som ett regionalt arkiv, om än med statliga arkivbestånd. Det kan vara värt att påminna sig om att detta i det närmaste är en lyx i jämförelse med andra län – exempelvis har alla övriga Norrlands län Härnösand som närmaste arkivförvarande enhet. Det relativt sett lilla verksamhetsområdet i form av Jämtlands län är en styrka i förhållande till lokalbefolkningen men blir också en begränsning när verksamhet

måste prioriteras ur ett nationellt perspektiv. Riksarkivet har ett i huvudsak nationellt uppdrag och det kan därför ses som rimligt att myndigheten då också prioriterar nationell verksamhet som når så många som möjligt. Oavsett rimlighetsgrad så får ett tillbakadragande av Riksarkivet från den regionala arenan konsekvenser för den regionala kulturarvssektorn i Jämtlands län. Det framstår utifrån denna utredning som att man inom sektorn uppskattar och värnar rollen som Riksarkivet spelat och spelar i länet. Frågan är hur den rollen ska ersättas när Riksarkivets förutsättningar för regional verksamhet har förändrats. Enligt arkivutredningen är arkivsektorn underfinansierad såväl på nationell som på regional nivå. Vem ska ta kostnaden för tillgängliga och välkomnande arkiv som både värnar och utvecklar det regionala kulturarvet?

Vad vill Kulturdepartementet?

I arbetet med utredningen har en fråga aktualiserats gång på gång: Hur ser man på nationell politisk nivå på Riksarkivets regionala uppdrag och hur det i framtiden ska regleras och säkerställas? Vilka ambitioner finns idag gällande Riksarkivets verksamhet i förhållande till kulturpolitiska och regionalpolitiska mål? Utvecklingen för Riksarkivet i Östersunds verksamhet kan tas som exempel på att regional verksamhet i statens namn fort bortprioriteras när den inte längre uttryckligen regleras. I en hårt ansatt statlig verksamhet med trånga budgetramar måste man göra prioriteringar i enlighet med regleringsbrev och instruktioner. Från en regional synvinkel framstår det som viktigt att lyfta frågan för att få svar från den nationella politiken eftersom det kan ha påverkan på regionala kulturpolitiska prioriteringar.

Referenslista

Arkivutredningen (2019). *Härifrån till evigheten: En långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv* (SOU 2019:58). Stockholm: Kulturdepartementet.

Arkivpedagogiskt forum (2017). *Vad är arkivpedagogik?*
<https://www.arkivpedagogen.se/vad-ar-arkivpedagogik/> [hämtad 2021-10-19]

Föreningsarkivet i Jämtlands län (u.å). Verksamhetsberättelse 2019. <https://www.faj.se/wp-content/uploads/2020/03/Verksamhetsber%C3%A4ttelse.pdf>

Kulturdepartementet (2020). Regleringsbrev för budgetåret 2021 avseende Riksarkivet (Ku2020/02624).

Möller, M. (2005) Den säregna självständigheten. I: Eivergård, M. (red.) *Kulturarv och historiebruk*. Östersund: Jamtli förlag.

Region Jämtland Härjedalen (u.å). Kulturplan 2019 – 2022.

Riksarkivet (u.å). *Regionalt tillväxtarbete*. <https://riksarkivet.se/regional-tillvaxt> [hämtad 2021-09-01]

Riksarkivet (2020). Strategi för lokalförsörjning, första utgåvan (PROT 2020/32).

Riksarkivet (2021). Strategi för Riksarkivets programverksamhet, första utgåvan (Dnr RA-KS 2021/855).

Riksarkivet (2020). Årsredovisning 2020 för Riksarkivet. Stockholm: Riksarkivet.

Statskontoret (2017). Myndighetsanalys av Riksarkivet (2017:4). Stockholm: Statskontoret.

Bilaga 1. Beskrivning av intervjuade organisationer samt intervjupersoner

Föreningsarkivet i Jämtlands län

Intervjuperson var Eva Tegnhed, arkivchef. Föreningsarkivet grundades 1980 och är en ideell förening som bevarar och tillgängliggör andra föreningars arkiv. Föreningen har cirka 460 medlemmar och i dagsläget fyra anställda. Arkivet har sina verksamhetslokaler i Landsarkivet där man både arbetar gentemot sina medlemmar och den breda allmänheten, med barn och unga och äldre som utpekade målgrupper. Föreningsarkivet får som regional enskild arkivverksamhet stöd via Kultursamverkansmodellen.

Gaaltije

Intervjuperson var Jerker Bexelius, verksamhetsledare. Gaaltije är en stiftelse som driver ett sydsamiskt kulturcenter i den före detta tullkammaren i Östersund. Stiftelsens huvudmän är Svenska Samernas Riksförbund, Same Ätnam, Åarjelraedtien Sibrie, Staaren Sibrie och Frostviken-Hotagen Sameförening. Centret är ett resurscentrum med fokus på kultur, språk, näring och samhälle. Gaaltije bedriver publik verksamhet i form av utställningar, föreläsningar och evenemang samt projekt- och uppdragsverksamhet kopplat till sina verksamhetsområden.

Heimbygda

Intervjuperson var Trine Amundsen, ordförande. Heimbygda är Jämtlands läns regionala hembygdsförbund som samlar länets 73 hembygdsföreningar. Heimbygda ger stöd och råd till hembygdsföreningarna, uppmuntrar barn- och ungdomsverksamhet och engagerar sig i samhällsfrågor som landsbygdsutveckling och kulturarvets roll i den. Arbetet bedrivs i huvudsak på ideell basis.

Jamtli

Intervjupersoner var museichef Olle Amelin, chefsarkeolog Anders Hansson och 1:e byggnadsantikvarie Olof Edin. Jamtli är Jämtlands regionala museum som drivs av en stiftelse där Region Jämtland Härjedalen, Östersunds kommun, Heimbygda och Jämtlands läns konstförening är stiftare.

Jämtlands lokalhistoriker och släktforskare

Intervjupersoner var föreningens styrelse som gruppintervjuades under ett styrelsemöte. Föreningen bildades 1945 och har cirka 275 medlemmar. Föreningens anordnar föreläsningar och medlemsmöten och stöttar medlemmar och andra intresserade i frågor rörande lokalhistorisk forskning och släktforskning. Föreningen ger också ut en medlemstidning och har en livaktig Facebookgrupp med cirka 1 500 medlemmar.

Jämtlands läns fornskriftsällskap

Intervjuperson var Per Rejving, styrelseledamot. Föreningen bildades 1928 men verksamheten upphörde 1959. Föreningen rekonstruerades 1987 och sedan 2009 ger man ut "orienterande avskrifter", det vill säga transkriberingar av arkivmaterial. Källmaterialet som transkriberas kommer från Riksarkivet i Östersund och Föreningsarkivets samlingar. Idag har föreningen ca 70 medlemmar. Enligt tradition är landsarkivarien, numera sektionschefen, ordförande i föreningen. Därför intervjuades i stället en styrelseledamot.